

Anna Mitkowska

Propozycje realizacji programu przedmiotu formowanie otoczenia na kierunku wychowanie plastyczne w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych

Artykuł niniejszy stanowi poszerzenie, niejako część drugą, szczegółową rozważań autorki publikowanych w Roczniku Naukowo-Dydaktycznym WSP w Krakowie¹, a dotyczących ogólnych, ramowych zasad precyzowania programu przedmiotu formowanie otoczenia (III i IV rok wychowania plastycznego). Prezentowane wtedy poglądy w znacznym stopniu wynikały z przemyśleń teoretycznych, przyjmujących za punkt wyjścia proponowanej koncepcji nauczania prawa rządzące gałęzią nauki zwaną "architekturą krajobrazu".

Obecnie przedstawiamy Czytelnikowi, w postaci głosu dyskusyjnego, konkretny program przedmiotu skryształizowany w toku czteroletniej pracy dydaktycznej ze studentami kierunku wychowanie plastyczne krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej². W ciągu wspo-

¹ Anna Mitkowska, "Architektura krajobrazu" w kształceniu studentów wychowania plastycznego w uniwersytetach i w wyższych szkołach pedagogicznych, w: Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 85, Prace Techniczne II, Kraków 1983, s. 271 - 188.

² Rok akademicki 1979/80 - przedmiot struktury wizualne na I i II roku studiów, opieka nad Sekcją Architektury i Historii Sztuki Koła Naukowego Studentów Wychowania Plastycznego; lata 1980/81 - 1982/83 - przedmiot formowanie otoczenia na III roku studiów.

mnianych czterech lat akademickich, program ten każdorazowo ulegał daleko idącym przekształceniom w poszukiwaniu, na drodze eksperymentu, form dydaktycznych stwarzających najpełniejszą szansę realizowania przyjętych przez autorkę naczelných celów nauczania. Ewoluował więc zarówno w sensie merytorycznym (dobór tematów wykładowych i projektowych), jak i w technicznej realizacji zajęć, by w roku czwartym (1982/83) doprowadzić do uściślenia, które zdaniem autorki mogłyby stanowić podstawę do przyjęcia stałego już charakteru zajęć z omawianego przedmiotu.

Sposób prowadzenia zajęć i zestaw tematów zrealizowanych w roku akademickim 1982/3 z jednej strony uwzględniły szeroki wachlarz problematyki sugerowanej dla przedmiotu formowanie otoczenia w ramowych wskazaniach ministerstwa³, z drugiej strony stworzyły sytuację autentycznego zainteresowania przedmiotem ze strony studentów.

OGÓLNE ZASADY KONSTRUOWANIA PROGRAMU

W myśl wspomnianych zaleceń ministerstwa, w początkowej fazie prac dydaktycznych (lata: 1979/80 i 1980/81) realizowane były większe zadania projektowe, takie m. in. jak projekt domku jednorodzinnego czy kompozycja urbanistyczna kilkudziesięciotysięcznego osiedla mieszkaniowego, ze szczególnym uwzględnieniem widoków panoramicznych zespołu. Tak przyjęte zadania ćwiczeniowe wymagały od studentów dużego nakładu pracy, pogłębionych studiów dotyczących zadanego tematu, bliższego zapoznania się z warsztatem architektonicznym. W praktyce dla wielu studentów okazywały się one zbyt trudne i w toku konkretnych prac projektowych często gubiły myśl naczelną przedmiotu.

³ Por. program: Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki; Uniwersytet Wyższa Szkoła Pedagogiczna - program nauczania, Kierunek studiów: wychowanie plastyczne. Przedmiot: formowanie otoczenia.

W tym stanie rzeczy autorka stopniowo zaczęła przechodzić do formułowania zadań drobniejszych, każdorazowo poprzedzanych teoretycznym wprowadzeniem wykładowym popieranym bogatym materiałem ilustracyjnym w postaci przeźroczy obiektyw realizowanych lub projektowanych, dotyczących omawianego problemu ćwiczeniowego. W ten sposób, w ramach utrzymanych w dalszym ciągu zadań większych, zaczęły pojawiać się tematy fragmentaryczne, wykonywane w krótkim okresie czasu, np.: koncepcja plastyczna elewacji budynku mieszkalnego, urządzenie wnętrza kuchni, łazienki, pokoju dziennego, sypialni; czy też takie szczegóły wyposażenia mieszkań, jak lampa, gobelin, mozaika posadzkowa, witraż.

Ostatecznie w czwartym roku nauczania przedmiotu autorka przyjęła konsekwentny system krótkich ćwiczeń projektowych, nie wymagających większego nakładu prac domowych studenta, a stwarzających szansę szerokiego zetknięcia się z problematyką kształtowania środowiska, a także ze specyfiką zawodu architekta - w stopniu wystarczającym do przygotowania (w ramach zajęć wychowania plastycznego w szkołach średnich) kandydatów na studia architektoniczne.

Dla uzyskania pełniejszego obrazu proponowanej koncepcji programowej przedmiotu formowanie otoczenia podajmy zestaw krótkich tematów projektowych, realizowanych w latach 1979 - 83 na kierunku wychowanie plastyczne krakowskiej WSP:

1. Koncepcja kształtowania systemu zabudowy jednorodzinnej, koncepcja bryły domku jednorodzinnego;

2. Projekty: kuchni, łazienki, pokoju dziennego, sypialni, ogrodu atrialnego - w domku jednorodzinnym (5 oddzielnych ćwiczeń projektowych);

3. Projekt elewacji bloku mieszkalnego we współczesnym osiedlu;

4. Mozaika ceramiczna "ślepej" ściany bloku mieszkalnego we współczesnym osiedlu;

5. Zestaw naczyń kuchennych;

6. Komplet mebli sypialnianych w mieszkaniu spółdzielczym;

7. Gobelin na ścianę pokoju dziennego;

8. Pomnik upamiętniający zbrojną akcję polskiego podziemia w czasie okupacji hitlerowskiej na pl. Koszaka w Krakowie;
9. Nagrobek w kwaterze powstańców 1863 r., na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie;
10. Witraż w kamienicy krakowskiej przełomu XIX i XX wieku;
11. "Plomba" w pierzei rynkowej zabytkowego miasteczka;
12. Lampa uliczna w starym Krakowie;
13. Kapliczka przydrożna w krajobrazie wsi podkrakowskiej;
14. Przystanek autobusowy w miejscowości uzdrowskiej Kotłiny Kłodzkiej;
15. Woda we wnętrzu krajobrazowym występująca w charakterze ściany lub podstawy wnętrza;
16. Symboliczna brama wprowadzająca turystów na Pustynię Będowską;
17. Plac zabaw dla dzieci we wnętrzu osiedlowym;
18. Grupa drzew elementem wolnostojącym we wnętrzu krajobrazu otwartego.

Równoległe z tematami projektowymi, wykonywanymi na miejscu w uczelni, systemem klauzурowym, pojawił się niezależny cykl wykładowy (1 godzina tygodniowo - wykłady problemowe i monograficzne). Dobór konkretnych tematów następował w pewnym stopniu z myślą o skonstruowaniu zestawu haseł tematycznych układających się w spójny cykl wykładowy nt. ochrony i kształtowania środowiska kulturowego. Ideą naczelną pozostawała jednakże chęć prezentowania studentom zagadnień całkowicie nowych, nie publikowanych jeszcze, problemów dziś najpilniejszych, słowem najnowszych wyników badań naukowych prowadzonych przez specjalistów - architektów krajobrazu⁴.

Merytoryczny program przedmiotu budowany w taki sposób ma ten znakomity walor, że tematy wykładowe przedstawiane są przez autora badań, a więc specjalistę, który zgłębił zagadnienie maksymalnie wnikliwie. Referowanie prac własnych poparte bywa oso-

⁴ Dr inż. arch. Krystynie Pawłowskiej i dr inż. arch. Janowi Rączce (Politechnika Krakowska, Zakład Architektury Krajobrazu) składam podziękowanie za zreferowanie wyników ich prac, w ramach ćwiczeń z przedmiotu formowanie otoczenia w roku akademickim 1982/83.

biłym zaangażowaniem, na co studenci z reguły reagują w sposób bardzo wrażliwy. Stają się wtedy szczególnie podatni na zaszczepienie w nich autentycznego zainteresowania problemem. Stan takiego uczuciowego zaangażowania bywa na ogół nieosiągalny, gdy prowadzący przedmiot zmuszony jest do realizowania programu narzuconego zewnątrz, zawierającego w sobie obcą mu problematykę. Tak więc wydaje się, iż szczegółowy program przedmiotu powinien być układany każdorazowo pod kątem faktycznych naukowych zainteresowań prowadzącego przedmiot.

Zestaw tematów wykładów zamieszczony w niniejszym artykule, zrealizowany przez autorkę na zajęciach przedmiotu formowania otoczenia, stanowił (w myśl sygnalizowanej tu idei) odzwierciedlenie jej badawczych zainteresowań. Każdy z wykładów ilustrowany był tematycznie dobranym zestawem przygotowanych przez autorkę przeźroczy.

PRZYKŁADOWY ZESTAW TYTUŁÓW WYKŁADÓW

(wykłady wygłoszone na klerunku wychowanie plastyczne krakowskiej WSP, w latach 1979 - 83):

1. Teoria wnętrza krajobrazowych w projektowaniu urbanistycznym i w planowaniu przestrzennym ("architektura krajobrazu")⁵;
2. Rewaloryzacja substancji zabytkowej środowiska kulturowego - omówienie pojęć podstawowych na przykładzie "programowych" układów sakralnych⁶;

⁵ Omówienie teorii architektury krajobrazu w: Janusz Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław 1976; (teoria wnętrza: tamże, s. 60 nn).

⁶ Streszczenie wykładu zamieszczono w dalszej części artykułu; uwzględniono w nim najnowsze nie publikowane opracowanie autorki, stanowiące rozdział pracy wykonywanej w programie: MR 1.6. - V/D/4.a. (Problem Międzyresortowy MR 1.6.: Rewaloryzacja zespołów zabytkowych na tle rozwoju miast; V grupa tematyczna: Ochrona i kształtowanie krajobrazu zabytkowych układów przestrzennych), Anna Miłkowska, *Aranżacja przestrzenna "programowych" układów sakralnych w krajobrazie, etap I*, Kraków 1982 (maszynopis), s. 22 - 28; praca przechowywana w Biurze Rewaloryzacji Politechniki Krakowskiej.

3. Ochrona przyrody i ochrona zabytków - konflikt czy współdziałanie⁷;

4. Współczesne zagrożenie zabytków i uzasadnienie zabiegów ochronnych⁸;

5. Projektowanie panoram miast współczesnych, ochrona panoram zabytkowych⁹;

6. Przestrzeń osiedlowa współczesnych zespołów miejskich i wpływ tej przestrzeni na psychikę człowieka¹⁰;

7. Tradycja miejsca w projektowaniu architektoniczno-urbanistycznym¹¹;

8. Teoretyczne projekty "miast przyszłości", ich walory kompozycyjne¹²;

9. Regionalizm w projektowaniu architektonicznym na przykładzie budownictwa jednorodzinnego¹³ (wykład wygłoszony przez dra inż. arch. Jena Rączkę);

⁷ Anna Miłkowska, Alicja Drapella-Hermansdorfer, Ochrona przyrody i ochrona zabytków - konflikt czy współdziałanie?, "Ochrona Zabytków" 1982, z. 3-4, s. 222 - 225.

⁸ Pełny tekst wykładu w postaci rozdziału nie publikowanego opracowania w: Anna Miłkowska, Aranżacja przestrzena "programowych" układów sakralnych w krajobrazie (kościół w krajobrazie wsi podkrakowskiej), etap II, Kraków 1983 (maszynopis), s. 11 - 26; (MR 1.6 - V/D/4.a.) - praca przechowywana w Biurze Rewaloryzacji Politechniki Krakowskiej.

⁹ Całość zagadnień dotyczących kształtowania i ochrony panoram, w: Kryszyna Dąbrowska-Budziło, Ochrona i kształtowanie panoram miast ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa, Kraków 1978, rozprawa doktorska (maszynopis przechowywany w Bibliotece Głównej Politechniki Krakowskiej).

¹⁰ Por.: Zagadnienia przestrzeni społecznej, materiały konferencyjne PAN, KUIA, 1980.

¹¹ Por.: Bogdanowski, Kompozycje, op. cit., s. 40 nn.

¹² Por.: Izabella Wiśtocka, Dom i miasto jutra, Warszawa 1971.

¹³ Problemom architektury regionalnej poświęcane są roczne Ogólnopolskie Sympozja Architektury Regionalnej, organizowane w Zakopanem od 1980 r. przez Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej i Komisję Urbanistyki i Architektury O/PAN w Krakowie.

10. Ściana w architekturze (przeszłość i współczesność), zasady kompozycyjnej;
11. Najnowsza architektura amerykańska (wykład wygłoszony przez mgra Tomasza Kutybę);
12. Twórczość architektoniczna Franka Lloyd Wrighta (1869 - 1959);
13. Bauhaus - dzieje i osiągnięcia twórcze¹⁴;
14. Historyczne kompozycje krajobrazowe w wielkim stylu¹⁵;
15. Związki architektury z krajobrazem w dobie baroku;
16. Kościoły w krajobrazie wsi polskiej (kompozycyjne powiązania parkowego otoczenia bryły sakralnej z rozległym krajobrazem¹⁶);
17. Kałwarie polskie - dzieje, walory kulturowe, koncepcja współczesnego użytkowania¹⁷;
18. Dwory zabytkowe i parki podworskie województw: krakowskiego, tarnowskiego i wałbrzyskiego; problemy konserwatorskie¹⁸;
19. Architektura miejscowości uzdrowiskowych w Kotlinie Kłodzkiej;
20. Cmentarz Rakowicki w Krakowie, problemy konserwatorskie;
21. Witraże secesyjne w kamienicach krakowskich¹⁹ (wykład wygłoszony przez dr Inż. arch. Krystynę Pawłowską);
22. Rzym 1983 - krajobraz miasta.

¹⁴ Por.: Gillian Naylor, The Bauhaus, London-New York 1968.

¹⁵ Por.: Gerard Ciołek, Ogrody polskie, Warszawa 1978, s. 78 nn.

¹⁶ Problemowi temu poświęcono nie publikowaną pracę: Miłkowska, Aranżacja, etap II, o.c., passim.

¹⁷ Por.: Anna Miłkowska, Kałwarie jako szczególny rodzaj kompozycji przestrzennych, "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1983, s. 175 - 193.

¹⁸ Problematyce tej poświęcona była sesja naukowa KUIA O/PAN w Krakowie nt.: Ochrona zabytkowych dworów i parków, 28 - 30 kwietnia 1977, Janowice.

¹⁹ Por.: Krystyna Pawłowska, Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieków XIX i XX, w: Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XV (1981), s. 59 - 68.

W dalszej części artykułu przedstawiamy dwa przykładowe opracowania tematów dla przedmiotu formowanie otoczenia. Pierwsze z nich to streszczenie wykładu problemowego, drugie zaś stanowi szczegółowe omówienie warunków realizacji krótkiego zadania projektowego.

STRESZCZENIE WYKŁADU nt. "Rewaloryzacja substancji zabytkowej środowiska kulturowego" (na przykładzie "programowych" układów sakralnych).

W wypowiedzi niniejszej nie będziemy przedstawiać definicji pojęcia "rewaloryzacja", nie będzie też miejsca na omawianie dziejów procesu kształtowania i przemian rozumienia tego pojęcia, gdyż zajęłoby to zbyt wiele miejsca, a niewiele wniosło do idei rozbudzenia wśród studentów zainteresowania współczesną problematyką rewaloryzacyjną. Przypomnijmy jedynie kilka dość oczywistych, powszechnie znanych sformułowań charakteryzujących zakres pojęciowy słowa "rewaloryzacja", by łatwiej wkroczyć w istotę rozważań przedstawianego tematu.

Tak więc rewaloryzacja to działanie zmierzające do przywrócenia obiektowi zabytkowemu jego walorów artystycznych i kulturowych. Wśród uwarunkowań niezbędnych dla zaistnienia możliwości przeprowadzenia działań rewaloryzacyjnych wymieńmy dwa, jak się wydaje, dość istotne.

1. Stopień zniszczenia obiektu zabytkowego, tzn. rewaloryzacja będzie możliwa w tych obiektach, w których istnieje szansa odczytania dawnych walorów kulturowych, pomimo ich znacznego nawet zatarcia. W przypadkach zbyt daleko posuniętej destrukcji rewaloryzacja staje się zabiegiem niewykonalnym w tym sensie, że pozostaje jedynie możliwość rekonstrukcji.

2. Konieczność przeprowadzenia szczegółowych prac studialnych dotyczących obiektu zabytkowego. Jedyne rzetelna wiedza w zakresie walorów i procesu przemian tych walorów badanego obiektu stwarza możliwość podjęcia czynności projektowych w zakresie rewaloryzacji.

Kończąc uwagi wstępne trzeba jeszcze podkreślić, że - w przekonaniu autorki - słowo rewaloryzacja stosowane jest potocznie w rozumieniu węższym i szerszym:

- węższe odnosi się do określonej grupy technicznych zabiegów mających na celu przywrócenie konkretnemu zabytkowi jego dawnych walorów;

- szersze, używane wówczas, gdy mówimy o bogatym wachlarzu uwarunkowań pozwalających na praktyczne przeprowadzenie rewaloryzacji w jej węższym rozumieniu.

Pogląd szczegółowy na problemy rewaloryzacji zabytków przedstawiony zostanie tutaj w odniesieniu do "programowych" układów sakralnych, a w tym głównie założeń kalwaryjnych, będących obiektem wieloletnich zainteresowań badawczych autorki²⁰.

Najogólniej rzecz biorąc "programowe" układy sakralne to obiekty posiadające oprócz swej zwykłej kościelnej funkcji dodatkową, szczególną funkcję kultową z określonym programem sakralnego użytkowania, a tak rozplanowanych przestrzennie, że ta właśnie szczególna dodatkowa programowość zakodowana jest zarówno w kompozycji architektonicznej (detal, symbolika napisów itp.), przestrzenno-planistycznej (tajemniczość, ukryty sens rozwiązania przestrzennego), jak i w kompozycji krajobrazowej (zespolecie z zielenią i odległymi widokami), także kryjącej w sobie sens programowo-kultowy. Dla przykładu wspomnijmy tu takie układy, jak pustelnia w Ojcowie (Grodzisko), klasztor (erem) w Czernej, kościół pielgrzymkowy w Świętej Lipce czy zespoły sakralne w Imbramowicach, Wąsoszy, Rychwałdzie, Trybszu, Piotrkowicach.

Wśród "programowych" układów sakralnych miejsce naczelne, wynikające z rozmiarów zjawiska, a także z wysokich walorów kompozycyjnych, i to zarówno w odniesieniu do architektury, jak i kompozycji krajobrazowo-parkowej, zajmują nowożytnie kalwarie, czyli organizmy miejscowo-krajobrazowe fundowane w Polsce od XVII do XX w., noszące zazwyczaj stylowe znamiona baroku, a eksponujące w swym założeniu naczelnym ideę imitowania krajobrazu miejskiego Jerozolimy z czasów Chrystusa.

²⁰ Por.: przypis 17.

Jedną z istotniejszych cech kompozycyjnych układów kalwaryjnych jest różnorodność użytego w nich tworzywa kompozycyjnego, stosowanego w taki sposób, że poszczególne elementy składowe wzajemnie uzupełniają się i dowartościowują. Układ planistyczny rozmieszczenia kaplic porządkuje zielen naturalną, przekształcając ją w rodzaj świadomie komponowanego zespołu parkowego, a równocześnie zielen istniejąca wzbogaca i ożywia wnętrza urbanistyczne i widoki panoramiczne kalwarii. W obiektach tego rodzaju występują obok siebie wartości architektoniczne, urbanistyczne, folklorystyczne, krajobrazowe i przyrodnicze. Różnorodność tworzywa, a co za tym idzie - różnorodność występujących w zespołach kalwaryjnych walorów kompozycyjnych, powoduje, że rewaloryzacja staje się tu zadaniem interdyscyplinarnym.

Efekt całościowej działalności zmierzającej do przywrócenia obiektowi jego dawnych walorów uzyskać można w omawianych kompleksach zabytkowych na drodze konsekwentnego zastosowania rozmaitych zabiegów szczegółowych, pozornie nie zawsze mieszczących się w pojęciu rewaloryzacji, czy wręcz jemu przeciwnych. W dotychczasowych pracach autorki w dziedzinie ochrony układów kalwaryjnych zarysowało się pięć zasadniczych rodzajów postępowania szczegółowego zmierzającego do uzyskania efektu rewaloryzacji w szerszym rozumieniu tego terminu²¹:

1. Konserwacja substancji architektonicznej, a więc:
 - remonty bieżące mające na celu utrzymanie dobrego stanu technicznego zabytku,
 - działania rewaloryzacyjne, tzn. drobne zabiegi "kosmetyczne" przywracające zatarty detale zabytkowej architektury kaplic kalwaryjnych;

²¹ Szczegółowe wytyczne konserwatorskie autorka opracowała dla: Kalwarii Zebrzydowskiej (Małopolska), kalwarii w Wambierzycach (Kotłina Kłodzka) i kalwarii w Wejherowie (Pomorze); zob. Anna Mitkowska, Ochrona parku krajobrazowego w Kalwarii Zebrzydowskiej, "Ochrona Zabytków" 1976, z. 2, s. 89 - 95; Anna Mitkowska, Ochrona i rewaloryzacja zabytków kalwarii wambierzyckiej, "Ochrona Zabytków" 1980, s. 211 - 222; Anna Mitkowska, Studium rekonstrukcji zabytkowego układu przestrzennego zespołu kalwaryjnego w Wejherowie, Kraków 1983 (maszynopis), praca wykonana na zlecenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Gdańsku.

2. Porządkowanie drobnych urządzeń terenowych. Tego rodzaju prace, często niestety lekceważone i zaniedbywane, spełniają istotną rolę w procesie przywracania dawnego klimatu kompozycji krajobrazowej, w której terenowi wyznaczono rolę istotnego elementu wnętrza krajobrazowego, tzn. jego "posadzki".

Podobnie jak w obiektach architektonicznych, tak i tu niezbędne będą:

- bieżąca opieka i drobne remonty,
- działania rewaloryzacyjne, tzn. przywracanie drobnych elementów tzw. "małej architektury" (posadzki, schody, murki, ogrodzenie);

3. Konserwacja substancji przyrodniczej:

- bieżąca pielęgnacja substancji przyrodniczej,
- działania rewaloryzacyjne, a więc zmierzające do przywracania zabytkowych układów kompozycji zieleni;

4. Eliminacja destrukcyjnych elementów niezabytkowych rozszarpiających układ chroniony, a w tym:

- likwidacja zbędnych funkcjonalnie elementów kubaturowych, zakłócających kompozycyjną harmonię historycznego rozplanowania przestrzennego, wnętrza krajobrazowych i widoków panoramicznych,

- likwidacja błędnych rozwiązań komunikacyjnych zakłócających zabytkowy układ planistyczny;

5. Rekonstrukcja elementów kompozycyjnych zniszczonych całkowicie (zabiegł rekompozycyjne, reintegracja), a istotnych dla myśli kompozycyjnej całości zespołu krajobrazowego. Choć działania tego rodzaju pozornie przeciwstawne są koncepcji rewaloryzacji, to w zabytkowych układach krajobrazowych i urbanistycznych właśnie rekonstrukcja poszczególnych elementów wnętrza krajobrazowego może stać się istotnym posunięciem zmierzającym do rewaloryzacji, a więc do przywrócenia walorów kompozycyjnych zabytku w skali przestrzenno-krajobrazowej.

Aby realnie stało się przeprowadzenie w praktyce opisanych tu zabiegów rewaloryzacyjnych konieczne byłoby stworzenie odpowiedniej bazy socjologiczno-ekonomicznej dającej szansę uzyska-

nia lokalnych funduszków na prowadzenie prac rewaloryzacyjnych, a więc stworzenie sytuacji, w której dla miejscowej ludności przystąpienie do prac rewaloryzacyjnych stałoby się z ekonomicznego punktu widzenia przedsięwzięciem opłacalnym. Z tego między innymi powodu niezbędne staje się rozpoczynanie owych prac od zainteresowania danym obiektem służb planowania gospodarczego i planowania przestrzennego. Decyzje podjęte w skali planowania przestrzennego przesądzą o miejscu zabytkowego kompleksu krajobrazowego w mikro- i makroregionie, a więc o możliwościach jego dalszej egzystencji.

W konkluzji pojawia się więc dość oczywisty, jak się wydaje, postulat jak najściślejszej współpracy służb konserwatorskich z planowaniem przestrzennym, czy też wręcz postulat wykształcenia specjalistów i stworzenia komórek projektowych konserwatorskiego, czy może nawet rewaloryzacyjnego planowania przestrzennego.

Na koniec dodajmy jeszcze, że prócz sfery działań instytucjonalnych istnieją obczary postaw ludzkich, polegających na dostrzeganiu i szanowaniu istniejących obok nas wartości kulturowych stanowiących skarb bezcenny społeczeństwa: świadectwo ciągłości kulturowej i tożsamości narodowej. Nauczyciel wychowania plastycznego, zwłaszcza idący do pracy w tzw. "terenach", ma ogromne pole do działania w zakresie rozbudzania zainteresowań i wrażliwości swych uczniów, a więc w konsekwencji całej społeczności lokalnej. Często los poszczególnych kompleksów kalwaryjnych będzie zależał bezpośrednio właśnie od osobistej kultury członków tej lokalnej społeczności²².

²² Wykład ilustrowany przykładami (przeźrocza) z Wejherowa, Wambierzyc i z Kalwarii Zebrzydowskiej.

KRÓTKIE ZADANIE PROJEKTOWE nt. "Witraż w kamienicy krakowskiej przełomu XIX i XX wieków"²³ (opr. dr arch. Krystyna Pawłowska)

We wskazanej kamienicy krakowskiej, w ramach jej rewaloryzacji, wykonać projekt wstępny witraża do okna klatki schodowej.

Forma i technika opracowania:

skala 1 : 10 lub 1 : 5, rysunek linearny tuszem, plamy barwne farbami lub kredkami dowolnego gatunku; wycinanka z kolorowych papierów lub folii kolorowanych; całość wykonana na dowolnej jakości kartonach lub malowana na tafli szklanej.

Etapy pracy:

- pomiar wskazanego okna, inwentaryzacja pozostałości istniejącego witraża,
- szkic kolorystyczny witraża (koncepcja kompozycyjna),
- dostosowanie szkicu do wymogów techniki witrażowej (korekta koncepcji wstępnej),
- opracowanie projektu w technice trwałej (wg uwag przytoczonych wcześniej) - model "kartonu" witrażowego.

Wskazania dotyczące techniki witrażowej, istotne dla procesu projektowego. Po wykonaniu szkicu wstępnego w postaci brudnorysu koncepcji kompozycyjnej przystępuje się do sporządzenia projektu realizacyjnego, na papierze, w skali 1 : 1, czyli do wykonania tzw. "kartonu". Ta część pracy należy do projektanta. Samą realizacją zajmuje się już warsztat specjalistyczny, jednakże pod nadzorem autora "kartonu". W zależności od wielkości okna i koncepcji twórcy, witraż może stanowić całość i być wstawiony na stałe w ościeżnicę okna lub poszczególne jego części mogą być montowane w drewniane albo stalowe ramiaki. Może być w całości otwierany lub mieć tylko część otwieraną. Tak więc z punktu widzenia kompozycyjnego witraż może być całością, lecz pod względem konstrukcyjnym składa się z kilku oddzielnych elementów. Każda taka całość lub wydzielona część zamknięta jest w ramie stalo-

wej. Jeśli okno jest duże, a pojedyncza rama byłaby zbyt wiotka, rama musi mieć dodatkowe stalowe prostokątne podziały usztywniające.

Według "kartonu" wykonanego przez projektanta, w warsztacie witrażowym przycina się tafelki szklane o odpowiednim kształcie i kolorze. Jeśli projektant przewiduje dodatkowy rysunek albo napis na szkłe, odpowiednie szybki maluje się specjalną farbą a następnie wypala. Oprócz płaskich, jednolitych w kolorze tafli można stosować okrągłe gomółki, szkło o kolorze cieniowanym, niewielkie bryły szkła o kształcie regularnym lub swobodnym, a także tafle dodatkowo trawione. Następnie na stole, w przygotowanej ramie stalowej, układa się szybki wg projektu, łącząc je kształtkami otwieranymi. Kształtki te są na tyle plastyczne, że mogą opasać skomplikowany często kształt szybki. Po ułożeniu całości lutuje się węzły kształtek, a następnie zalewa kitem wszystkie szpary. Po tym zabiegu witraż powinien być sztywną płytą, która nadaje się do zamontowania w oknie lub jego kwaterze.

W związku z opisaną tu specyfiką techniki witrażowej, przy projektowaniu należy unikać następujących błędów:

- 1) stosowania dużych tafli o bardzo skomplikowanych kształtach. Błąd ten zdarza się często wówczas, gdy chcemy uzyskać efekt rysunku na tle. Pod względem kompozycyjnym efekt ten można otrzymać kontrastując jednolity kolor tła z wielobarwnością motywu. Konstrukcyjnie tło musi być jednak podzielone na części o stosunkowo prostych kształtach;

- 2) proponowania szybek o kształcie wydłużonym i ostrokątnym. Są one trudne do wycięcia i zamontowania (kruszenie się szkła);

- 3) łączenia w jednym węźle więcej niż czterech kształtek otwieranych. Węzeł taki będzie trudny do wykonania. Powinien więc być rozłożony na dwa lub więcej punktów zbiegu kształtek sąsiadujących ze sobą, co w niewielkim stopniu zmieni zaplanowany rysunek;

- 4) stosowania jednolitych tafli z otworami wyciętymi pośrodku, gdyż propozycja taka jest niewykonalna w technice witrażowej;

Ryc. 1. Witraż w kamienicy przy ul. Sarego 10
w Krakowie (fot. K. Pawłowska)

Ryc. 2. Witraż w kamienicy przy ul. Arian-
skiej 17 w Krakowie (fot. K. Pawłowska)

5) użycia zbyt dużej ramy stalowej, bez dodatkowych podziałów konstrukcyjnych, ponieważ tak wykonany witraż będzie nieestetyczny, a więc nietrwały. Wielkość przeciętnego okna w klatce schodowej wymaga podziału co najmniej na cztery części.

Wszystkich wymienionych tu błędów należy unikać już w projekcie wstępnym, aby w dalszych fazach pracy projektowej rysunek motywu nie musiał ulegać korektom wynikającym z technicznej niemożności zrealizowania plastycznej koncepcji projektowanego witraża.